

שלמה שאלתיאל

העיונות בבולגריה

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, ירושלים
מכון בן-גוריון לחקר ישראל והעיונות
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

Shlomo Shealtiel, The Zionist Movement in Bulgaria:
The Distinctiveness of a Laeding Movement
מתוך: אלון גל (עורך), הציונות לאזוריה: היבטים גאוגרפיים, ב: הבלקן, המזרח התיכון,
צפון אפריקה ואסיה התיכונה, ירושלים תש"ע

מנהלת ההוצאה לאור: חיה פז כהן
עריכה לשונית: ורדה לגרד ויחזקאל חובב
הפקה והבאה לדפוס: נועה גרינולד-עסיס

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד התרבות והספורט

מסת"ב: 0-348-227-965-978
מספר קטלוגי: 1116-185
© כל הזכויות שמורות למרכז ולמנכ"ל שור לחקר תולדות העם היהודי, ירושלים, תשפ"ב 2022
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.
סדר ועימוד: אירית נחום
לוחות והדפסה: אלקו פרינט
ירושלים

תוכן העניינים

7	פתח דבר
9	הקדמה מאת אלון גל
13	הציונות בבולגריה: ייחודה של תנועה מנהיגה
13	התגבשותה ודמותה של הקהילה היהודית בבולגריה
20	מקורותיה וראשיתה של התנועה הציונית
22	התפתחותה של התנועה הציונית
48	מאפייני התנועה הציונית בבולגריה
55	סיכום

הקדמה

אלון גל

הציונות בארצות הבלקן עברה לפרקים תמורות יסודיות על רקע הקמתן של מדינות לאום מובהקות באזור. הקהילות היהודיות באזור זה היו ספרדיות בעיקרן, בעלות פוטנציאל ציוני גבוה, והחברה הכללית הייתה בדרך כלל נוצרית אורתודוקסית. קהילה מעניינת וחשובה מאוד בבלקן הייתה קהילת סלוניקי. כל זמן שהקהילה הגדולה והפורחת הזאת הייתה תחת מסגרת עות'מאנית, התפתחו ונפוצו בה ביטויים טרום-ציוניים של זיקה דתית מסורתית עזה לארץ-ישראל, אך בני הקהילה ראו בכל זאת בסלוניקי את ביתם. עם זאת, לא היה להם עניין בשיתוף ערכים עם החברה הסובבת. בשנת 1912 נכנסה סלוניקי לתחום מדינת הלאום היוונית, ובתוך זמן קצר חלו שינויים רעיוניים ביהדות ובציונות שלה, החלו גלי הגירות ונעשו מאמצים נמרצים לעלייה לארץ-ישראל. הציונות בסלוניקי נתמכה בידי הרבנים ואישי הדת הקהילתיים, והציונים בקהילה, רובם ככולם, היו שומרי מסורת.

גם התנועה הציונית בבולגריה שבבלקן התפתחה והתעצמה כקהילה ספרדית בעיקרה, בעלת פוטנציאל ציוני גבוה. הקהילה היהודית סייעה לתנועה הלאומית הבולגרית במאבקה נגד האימפריה העות'מאנית והושפעה ממנה, וכך רכשה לה יוקרה ציבורית ומעמד אוטונומי. בולגריה הייתה מדינת לאום כמו יוון, שכנתה מדרום, אך הייתה פתוחה ממנה. וכך התבססה בה הקהילה בהנהגה בעלת אידאולוגיה ציונית ליברלית, שגרסה ועודדה את 'עבודת ההווה' הציונית במקביל לציונות מגשימה. ארגון ויצ"ו פעל בבולגריה כגורם ציוני מרכזי. לטיפוח זיקה פעילה לארץ-ישראל גרמו מצד אחד הנסיבות הבלקניות של היעדר דמוקרטיה יציבה והיעדר מסורת דמוקרטית מושרשת, נסיבות של מדינת לאום ולאומנות לוחמנית, ומצד אחר המסורת הציונית-הספרדית המושרשת. ואכן, הציונות הבולגרית חייבה עלייה לארץ-ישראל ובלטה בהעפלה מסוף שנות השלושים של המאה העשרים; וכאשר נוצרה הזדמנות היסטורית, עם קום המדינה – עקרה הקהילה ועברה ברובה הגדול למדינת ישראל.

הלאומנות והאנטישמיות ביוון דיכאו ופוררו את הקהילה שם עוד לפני שעלה הכורת הנאצי, ואילו הלאומנות הקומוניסטית שהשתלטה בבולגריה אחרי מלחמת העולם

הקדמה

השנייה לא אפשרה שום אוטונומיה לקהילה, אשר שרדה בעור שיניה את התקופה הנאצית. זאת ועוד, התנועות הציוניות באזור זה, הספרדיות בעיקרן, אשר לא פיתחו זיקה בעלת משמעות לאתוס ולתרבות של החברה הסובבת, הוקירו לרוב את מורשת ישראל; והייתה בדרך כלל גם השראה של המערכת הדתית. כל אלה הזינו באזור זה התפתחות ציונות של גאולה.

*

היהדות הטיפוסית שחייתה באימפריה העות'מאנית במאה השמונה-עשרה והתשע-עשרה הייתה ספרדית ובעלת פוטנציאל ציוני גבוה מזה שרווח בקהילות אשכנז. עם תבוסתה וחסימת התפשטותה של האימפריה העות'מאנית, בשלהי המאה השבע-עשרה, נוצר רקע כללי שעודד ביטויים ציוניים-מוקדמים, ובמאה התשע-עשרה התפתח בה טיפוס ציונות מקורי.

מחקרי עומק חדשים רואים את העליות הראשונות הגדולות יחסית מצפון אפריקה, במחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה, כחוליות ציוניות מוקדמות. עליות אלה היו כרוכות לעתים בביטויים של אידאולוגיה ציונית (דתית) של יישוב ארץ-ישראל. אף במנהגים ובהלכה התחוללו שינויים מעודדי עלייה והתיישבות. באותה התקופה ובעיקר מאמצע המאה התשע-עשרה ואילך היו עליות ציוניות-מוקדמות גם מקהילות אסיה, הבלקן והקווקז. להבדיל מ'היישוב הישן' האשכנזי, עולים אלה לא באו כדי להתפלל ולמות בארץ הקודש; הם היו צעירים יחסית, התכוננו לחיי עבודה, התיישבו גם מחוץ לארבע ערי הקודש, ופיתחו בהדרגה יזמות כלכלית מגוונת, עירונית לרוב, שהמשיכו את התמחותם מהגולה.

תופעות ציוניות מוקדמות אלה ביטאו ציונות שאפשר להגדירה ציונות של מסורת, רצף ותחייה. המסורת התבטאה בכך שהציונות הופיעה כביטוי גאולתי דתי (לא משיחי); הרצף בא לידי ביטוי גם בהמשך העיסוק במשלחי היד ובפעילות הכלכלית האורבנית שהיו נוהגים בגולה; ולממד התחייה שהבהרנו לעיל התווספה משלהי המאה התשע-עשרה תרומה תרבותית-עברית עשירה ומתסיסה.

הקהילות הספרדיות בארצות האסלאם, בצפון אפריקה ובאסיה, ובאזורי שוליים באירופה, היו אפוא בבחינת ערש ראשון של הציונות. בערך משנות השלושים של המאה העשרים, עם חחרפת ההשפעה של הלאומיות הערבית המאוחרת ושל אופייה המדיר, השתנתה ציונות הרצף והתחייה בחלקה, באופן הדרגתי, על ידי טיפוח מוטיבים שרווחו בציונות נוסח מזרח אירופה ומרכזה. יהודים וציונים מארצות האסלאם השתלבו באופן גובר והולך במפעלי העפלה, ביטחון והתיישבות. אחר כך, בחמש-עשרה שנותיה

הקדמה

הראשונות של מדינת ישראל, התרוקנו קהילות המזרח כמעט כליל, ורוב בניהן ובנותיהן עלו לישראל.

למרות ההבדלים הבולטים בין הנסיבות שבהן התקיימו הקהילות ביוון ובבולגריה ולמרות סוגי הציונות הפוליטית השונים שהתפתחו בהן, מסתמנים מאפיינים אזוריים בלקניים. בין שהסביבה הייתה אוהדת יחסית ובין שהייתה עוינת, מסתבר שלא היה עתיד לקהילות היהודיות באזור זה, שלא הייתה בו דמוקרטיה יציבה, ושהיה שטוף לאומנות לוחמנית. הלאומנות והאנטישמיות ביוון דיכאו ופוררו את הקהילה שם עוד לפני שעלה הכורת הנאצי; והלאומנות הקומוניסטית שהשתלטה בבולגריה אחרי מלחמת העולם השנייה לא אפשרה שום אוטונומיה לקהילה, אשר שרדה בקושי את התקופה הנאצית. זאת ועוד, התנועות הציוניות באזור זה לא פיתחו זיקה משמעותית לאתוס ולתרבות של החברה הסובבת, והציונות בשתי המדינות הבלקניות התאפיינה – אמנם בדפוסים שונים – בנטייה גבוהה לעלייה ובשורשיות בתרבות היהודית. הדיון להלן יעסוק בציונות בבולגריה ויעמוד על ייחודה כתנועה מנהיגה.